

Croatia XV (1984) — 20/21 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Mirko Tomasović

MARULIĆEVE VEZE S TALIJANSKOM KULTUROM

UDK 886.2-023 Marulić : 850

Autor podastire i objašnjuje veze hrvatskog pisca Marka Marulića (1450—1524) s talijanskom kulturom, ustanovljujući njihovu obilježenu duhom i poetikom humanističko-renesansnog pokreta. Posebno se zadržava na Marulovim prepjevima Dantea i Petrarke, analizirajući im postupak i kontekst. Bavi se također petrarkističkim elementima u njegovim epovima s biblijskom tematikom te odjekom Marulićevih latinskih spisa u Italiji.

Splitski humanist, tvorac golema opusa na hrvatskomu i osobito na latinskom jeziku, Marko Marulić (1450—1524), bio je u živom dodiru s talijanskom kulturom i umjetnošću. Taj aspekt njegovih komparatističkih konotacija manje je istražen i prezentiran od relacija sa srednjovjekovnom kršćanskom i antičkom književnošću, premda nam može biti i te kako važnim za sagledavanje Marulove poetičke pozicije i doticaja s renesansno usmjerenim stvaralaštvom i novim senzibilitetom. Ugledni latinist mnogovrsnih interesa (pjesnik, moralist, epičar, prevoditelj, arheolog, polemičar, književni teoretičar), začetnik autorske nacionalne poezije i proze, bio je suvremenik Leonarda da Vinciija, Jacopa Sannazzara, pa Pietra Bemba i Lodovica Ariosta. Živio je, dakle, i djelovao u doba talijanskog renesansnog procvata, a djelomice se i školovao na drevnomu sveučilištu u Padovi. Kakvu je ulogu obavio taj procvat i samo školovanje u Italiji na njegovo kulturološko formiranje i na spisateljski ukus, pokušat ćemo rekonstruirati na temelju oskudnih, nažalost, podataka iz biografije te iz indikacija, što ih nalazimo u njegovim brojnim djelima.

Šibenski humanist Juraj Šižgorić, Marulićev mladenački ideal, apostrofirao je Italiju u spisu *De situ Illyriae et civitate Šibenici*, napisanu g. 1487, kao »majku naukâ i učiteljicu vladanja« (»Italia, que mater studiorum dicitur et magistra morum«¹), izrazivši na taj način oduševljenje onodobnih naraštaja diljem Europe prema zemlji, iz koje su strujale inovatorske tendencije na svim područjima umjetnosti i u kojoj su gledali baštinicu i nasljednicu mitske Helade i carskog Rima. Spone s Italijom uslijed političkih, zemljopisnih i trgovačkih okolnosti bile su posebno intenzivne u dalmatinskim jadranskim gradovima, središtima hrvatske književnosti i kulture u XV. i XVI. stoljeću. Razmjerno rano te je gradove zahvatio duh humanizacije i latinizacije, pa je već Lorenzo Valla (1407—1457), rimski glasoviti povjesnik, filolog i filozof, konstatirao da su pod latinski jezik i civilizaciju potpali, među ostalim, i Dalmacija, Ilirija i Panonija.²

U okviru toga humanističkog procesa javlja se također Marko Marulić, bivajući posrednikom između dviju susjednih obala i autentičan pjesnik na latinskomu i na »pučkom« jeziku. Ako pođemo od primarnih činjenica, iz njegova *curri-*

¹ Juraj Šižgorić Šibenčanin, *O smještaju Ilirije i o gradu Šibeniku*, Šibenik 1981, str. 46.

² Isp. Nikica Kolumbić, *Hrvatska književnost od humanizma do manirizma*, Zagreb 1980, str. 43.

culi vitae ustanovit ćemo da su mu učitelji bili iz Italije. Frano Božičević — Natalis, pisac prve Marulićeve biografije, u maniri apologije, navodi da se školovao kod »najobrazovanijih ljudi tog vremena«³ (što je, dakako, pretjerana stilizacija) i spominje njihova imena. Iz tih podataka dade se zaključiti da su Marulićevi učitelji u Splitu bili Colla Firmiano (da Capua), Tydeo Acciarini i Girolamo Genesisio. Znamo nadalje da je kao sin splitskog patricija studirao na Padovanskom sveučilištu, a Natalis ističe glasovitog Picentinića, »od kojega je naučio osnove grčkog jezika«. Acciarini se potpisivao kao *poeta Tydeus Acciarinus*, tj. kao latinski pjesnik i zacijelo je on Marulića instruirao u latinskoj versifikaciji. Pod nadzorom svojih učitelja u rodnom gradu i u Padovi osposobio se u retorici, stekao vrsno poznavanje antičke književnosti i kulture općenito i dobio prve pobude za pjesnički rad.

Nemamo, međutim, do sada dostupnih širih obavijesti o Marulićevu studiju u Padovi. Nazire se da se isticao među drugim studentima, budući da je g. 1474. u ime kolega održao pohvalni posmrtni govor mletačkom duždu Nikoli Marcellu. Postoji nekoliko razloga što je hrvatski humanist izabrao baš taj talijanski grad u želji za višim humanističkim obrazovanjem. U Padovi je postojalo sveučilište s dugom tradicijom (osnovano g. 1222), koje je u ono doba bilo glasovito po cijeloj Europi, posebno po predavačima retorike i poetike. Osim Picentinića tada je na Sveučilištu djelovao i glasoviti averoist N. Vernia.⁴ U Padovi se u XIV. i XV. stoljeću školovalo mnogo mladića iz srednje Dalmacije, a ta je tendencija nastavljena i poslije, pa je, na primjer, poznati hrvatski prosvjetiteljski pisac Sinjanin Ivan Lovrić tu učio medicinu, a dramatik i animator kazališnog života za vrijeme romantizma, Dimitrija Demeter iz Zagreba, stekao je čak doktorat tog sveučilišta obranivši tezu o meningitisu. Sižgorić te Marulićevi prijatelji i humanistički pjesnici Nikola Alberti i spominjani F. Božičević-Natalis također su padovanski đaci. Valja napomenuti da su Padova (od g. 1405) i Split (od g. 1420) priznavali suverenitet Mletačke Republike, što je u administrativnom pogledu olakšavalo kontakte između dvaju gradova. *Marcus Marulus Splatensis*, kako se naš pisac rado iskazivao kao autor latinskih djela, osim Padove, gdje se eviden-

³ Citirano prema: *Životopis Marka Marulića Splitsanina što ga sastavi njegov sugrađanin Frano Božičević*, s latinskog preveo: Vedran Gligo, »Nedjeljna Dalmacija«, Split 19. XII 1971, str. 12.

⁴ Vidi P. Kasandrić, *Marko Marulić. Život i djela*, uvod izdanju *Judite*, Zagreb 1901, str. XXX.

tno školovao u humanističkom ozračju, posjećivao je ili boravio i u drugim talijanskim središtima. Zaključujemo to, u nedostatku dokaza iz prve ruke, po njegovoj zbirci antičkih natpisa *In epigrammata priscorum commentarius*, do sada samo djelomično objavljenoj. U Marulićevom epigrafskom rukopisu zabilježeni su drevni tekstovi iz raznih talijanskih lokaliteta (Milano, Arezzo, Napulj, Rim, Firenza), koje je on filološki i povijesno obradio, pridavši im meditativna tumačenja.

Vrativši se u zavičaj, koji nije napuštao do kraja života, veoma načitan, raspoložui po ondašnjim mjerilima s golemom privatnom bibliotekom i s poznavanjem više jezika, Marulić je razvio bogatu bilingvalnu književnu djelatnost. Veze s Italijom ostale su sveudilj čvrste: u Veneciji i drugdje nabavlja knjige, tamo objavljuje niz latinskih djela, prevodi klasike Dantea i Petrarca. S posebnom pozornošću, rekli bismo, motri što se zbiva na Apeninskom poluotoku u trenutku kad je njegova domovina Hrvatska ugrožena i devastirana pod naletom turskih osvajača, koji krče put prema Zapadu. Marulić upućuje javan apel papi Hadrijanu VI (*Epistola ad Adrianum VI*, Romae 1522) zalazući se za antitursku koaliciju nesložnih kršćanskih vladara i pri tomu apostrofirao na prislan način nevolje Italije: »Sada pak Španjolci i Francuzi zameću bitke, Talijani su između sebe nejedinstveni pa jedni pristaju uz jedne a drugi uz druge. Stoga plamteći međusobnom mržnjom protiv sebe izazivaju božji gnjev. Eto, ne tako davno ratovalo se u Italiji i još su auzonijska polja nakvašena krvlju stranaca i domaćih i sada će ponovo poplaviti ako se prikladnim mirom ne zaustavi prodor sadašnjeg bijesa.«⁵ U hrvatskoj pjesmi *Tužen' je grada Hjeropolima* na sličan način, pomalo gnjevno, pozivlje papu da povede vojnu protiv Turaka, navodeći i pojedine državne jedinice u razdijeljenoj i zaraćenoj Italiji, kojoj se opet obraća s posebnom afekcijom, nabrajajući »Bne- tačku Gospodu«, »napulitanskog kralja«, Milan; Ferraru, »Fiurencu«, »Mantua s Zenovom i Piemont.«⁶ Vjerojatno u tim stihovima ima referencija na njegovu latinsku poemu *De pace Italiae carmen heroicum*, koju Natalis spominje u popisu Marulićevih djela, ali se još nije pronašla. Iz oporuke splitskog humanista može se doznati koje su knjige bile u njegovoj svojini. Marulić je raspolagao s oko dvjesto što rukopisnih što tiskanih svezaka. Pored crkvenih i antičkih pisaca u njegovoj biblioteci nalazili su se i talijanski humanisti Lorenzo

⁵ Citirano prema: *Govori protiv Turaka*, uredio i preveo V. Gligo, Split 1983, str. 171.

⁶ Marko Marulić, *Versi harvacki*, Split 1979, str. 172.

Valla (*De elegantia linguae latinae*), Giovanni Torelli (*Ortografia*), Poggio Bracciolini (*Liber facetiarum*), Guarino Veronese («quedam opera», navodi se u Marulićevoj oporuci). Zanimljivo je da se među tim djelima nalazi i knjiga *Etna* renesansnog teoretičara i utjecajnog petrarkista Pietra Bemba. Marulića su osim književnih i povijesnih problema kao renesansnog intelektualca privlačile mnoge ljudske znanosti i iskustva, te je iz Italije nabavljao literaturu i o pedagogiji, astronomiji, gospodarstvu, geografiji, slikarstvu (*Libellus de arte picture*), mitologiji. Pozornost će nam privući i činjenica da se služio i s dvama spisima G. Boccaccia (*Trattatello in laude di Dante i Genealogia deorum*).

U prvoj fazi svoje književne aktivnosti Marulić je prevodio nabožne pjesme srednjovjekovnih kršćanskih pjesnika (sv. Bernarda i Bonaventure) na hrvatski jezik. U tu fazu spadaju i njegovi tekstovi s obilježjima crkvenih prikazanja, od kojih je jednom (*Od suda ognjenoga*) bio uzorom Feo (Matteo) Belcari (1420—1484), reorganizator religioznih drama u Italiji. No, od svih talijanskih autora Maruliću su ponajbliži bili Dante i Petrarca, ponajbliži zato jer ga se njihova poezija toliko dojmila, da ju je prevodio. Ti prijevodi potječu jamačno iz zrele njegove stvaralačke faze, što se naslućuje po humanističkoj interpretaciji i versifikatorskom umijeću. Važni su kao pokazatelj Marulićeva književnog ukusa i nagovještaj renesansnoga prestrukturiranja hrvatske poezije. Recepcija Dantea i Petrarke, kako znamo iz povijesti difuzije europske kulture, označavala je obično prekretnicu i odmak od srednjovjekovnih žanrova i mentaliteta.

Hrvatski je pjesnik na latinski prepjevao prvo pjevanje Danteova *Pakla*, a to je znanstveno utvrdio prije tridesetak godina Talijan Carlo Dionisotti.⁷ Odnos Marka Marulića prema autoru *Božanstvene komedije* može se motriti i kroz analogiju bilingvizma te pretapanja pjesničkih ambicija iz latinskoga u »vulgarni« (»pučki«) idiom. To otkriće samo je potkrijepilo interes Splićanina za Danteovu ličnost, jer je otprije bilo poznato po Boccacciovoj knjižici, da ga je talijanski klasik zasebno privlačio. Dionisotti ističe da je Marulićev prijevod važan već kao dokument u kontekstu »sudbine« *Komedije*, jer je kritičko bavljenje njome i u onodobnoj Italiji bilo dosta rijetko. Čini se da je Marulić poznavao i druga Danteova djela, jer gotovo istim terminima distingvira dva tipa pjesnika po izražajnom opredjeljenju. Pjesnike na latinskomu

⁷ Carlo Dionisotti, *Marco Marulo traduttore di Dante*, *Miscellanea di scritti di bibliografia ed erudizione in memoria di Luigi Ferrari*, Olschki, Firenze 1952, p. 232—242.

u proslovu *Judite* nazivlje *poetama*, a na hrvatskom *začinjavcima*: u djelu *Vita nova* »il sommo poeta« prve također označuje kao *poete*, druge pak kao i *dicatori per rima*,⁸ što je semantički blisko *začinjavcima*. Podudaraju se i u načinu uporabe nekih pjesničkih figura (razvijenih usporedaba i kataloga) i po zajedničkom adorativnom stavu spram Vergilija. Osobito u katalogima iz dvaju Marulićevih biblijskih epova, latinskoga *Davidias* i hrvatskog *Judita*, zamjetljiva je danteovska stilizacija. Možda je na izbor prvog pjevanja za interpretaciju utjecao faktor Vergilija, jer se rimski pjesnik u njemu predstavlja i slavi njegova pjesnička veličina. Osim toga to se pjevanje rado uzimlje kao reprezentant spjeva, ima također moralističkih konotacija, kojima je Marulić bio sklon. Indikativno je pak da Marulić pri transpoziciji prizora susreta i Danteova prepoznavanja Vergilija (*Inferno*, I, 64—87) umeće stih kojega nema u izvorniku:

Arma, virum cecini, Troiae qui primus ab oris.

To je zapravo nešto preinačen početni stih *Eneide*, najpoznatiji Vergilijev stih. Marulićeva je transpozicija u stanovitom smislu humanistička nadogradnja, karakteriziraju je amplifikacije i novi stilski ukrasi. Hendekasilabe preoblikuje u daktilske heksametre metrički elegantno i pjesnički poletno. Osjeća se da je maksimalno motiviran tekstom koji prevodi. Za ilustraciju Marulićevih prevoditeljskih postupaka ukazat ćemo na neke pojedinosti.

Humanistički ukus vidljiv je u pojačanim primjesama antičke mitologije i u retoričkoj aparaturi. U jednoj prilici Dante prizivlje imena triju likova iz *Eneide*:

Eurialo, e Turno, e Niso di ferute:

Inferno, I, 108

Marulić im pak dodaje potanja objašnjenja: »fortis in armis Turnus et ipsa pii notissima nomina amoris, Nysus et Eurialus.« Isto tako u njegovoj se verziji javlja niz novih mitoloških referenci, kojih u izvorniku nema: Saturnus, Parnasus, Musae, Camenae, Tartareus, Dis, Manes, itd. Vergilije u Danteovoj poetizaciji kaže jednostavno i lapidarno: »Poeta fui« (*Inferno*, I, 73). Za humanističku elokvenciju to je bilo nedostatno i neprimjereno, pa je prošireno u dugu frazu s figurama Parnasa i Muza: »Mihi sarta ferebant laurea Parnasi gemino de vertice Musae.« Istina, Marulićeva je verzija u dak-

⁸ Vidi Danteovo djelo *La vita nuova*, poglavlje XXV.

tilskim heksametrima, koji su u odnosu na talijanski jedanaesterac metrički razvučeniji, što je iziskivalo nadopjevanje. Uvodni Danteov, proverbijalni stih:

Nel mezzo del cammin di nostra vita

amplificiran je ovako:

Humanae spacium uitae concesserat aetas
iam medium tenerosque mihi subduxerat annos.

Prvi heksametar dosta vjerno odražava Danteovu indicaciju životne dobi, dok je u drugom heksametru »tenerosque mihi subduxerat annos« umetak, e da bi se popunio heksametar ili već na početku dala jedna tipično humanistička elegična intonacija. Zbog takvih intervencija Marulićev je prepjev za dva stiha veći od izvornika: 136 hendekasilaba, a 138 heksametara. U odnosu na današnje koncepcije prevođenja riječ je o prevelikoj slobodi, o adaptiranju a ne vjernom prenošenju teksta, što još više dolazi do izražaja u Marulovu kontaktu s Petrarkinim pjesmama.

Marulićev latinski prepjev završnog sastavka u *Kanconjeru*, posvećena Djevici Mariji, od davna je bio poznat, jer je objavljen uz moralističkoedukativni spis *Evangelistarium* (Mleci 1516). Na kraju izdanja, naime, stoji: »Accedit Carmen ad Virginem beatam Francisci Petrarche, ex tusco in latinam linguam a Marco Marulo versum.« Taj je prijevod potaknuo kult Petrарke, koji se, nema dvojbe, gojio u Splitu početkom XVI. stoljeća u okviru humanističkog kruga. Istu pjesmu Natalis je preveo na hrvatski, a Marulić je svoj prepjev posvetio Jerolimu Papaliću, u čijem su se salonu splitski ljubitelji književnosti sastajali i vodili rasprave. Spliciđani se, ako ne prethode, onda pridružuju dubrovačkim petrarkofilima iz tzv. *Zbornika N. Ranjine* (g. 1508), tako da se može razaznati da je hrvatska poezija veoma rano, najranije zapravo u Europi izuzevši Italiju, prošla kroz petrarkističku fazu. U tomu je nemala za sluga i Marka Marulića.

Kancona ga je *Vergine bella* zasigurno privukla religioznom inkantacijom, a spada među najhvaljenije Petrarkine pjesme. Zbog svoje spiritualne uzvišenosti, biblijskih i liturgijskih reminiscencija bila je uzorom mnogim naraštajima pjesnika, kad bi svoje profane galantne stihove htjeli transportirati u vrhunaravne vrijednosti. Ona na stanovit način predstavlja i sintezu Petrarkine dvojnosti, iskupljenje poriva ljubavi u nadzemaljskoj sferi, pa je s posebnom inspiracijom i marom pjesnički elaborirana: »bellissima tra le belle«, kako veli Carducci.

Prenoseći je u latinsku versifikaciju Marulić je osjetio sve zamke i poteškoće prevođenja istinske poezije, pa je u popratnom tekstu naznačio da postoje neke osobitosti jezika koje se pri prijenosu u drugi medij gube ili izgledaju nedorečeno. Pjesma *Vergine bella* inače je do sada doživjela sedam hrvatskih prepjeva.

Splitski humanist, kojega je vjerojatno Petrarca potaknuo na prikupljanje natpisa s rimskih spomenika, radio je na prijevodu ambiciozno i s velikom zauzetošću. Petrarkina pjesma u prvom je dijelu⁹ himnički raspjevana, dok je u drugom dijelu više elegična, jer pjesnik kao kršćanin pobožno moli za milost i dobru smrt, prelazeći postupno u konfesionalan ton. Marulić u početku vjerno slijedi izvornik (uz pokoju amplifikaciju i parafrazu u humanističkoj maniri), dok se poslije pomalo udaljava od talijanskih stihova, gotovo bi se reklo stvara pjesmu na temelju pjesme. Prepoznavajući predloške tih stihova u srednjovjekovnoj latinskoj religioznoj poeziji i u obrednim tekstovima, on se često više usmjerava prema predlošcima nego prema Petrarkinim formulacijama, pa svojoj verziji daje u većoj mjeri asketsko-pokajnički ton. Amplificiranje je ovdje mnogo obimnije negoli je bilo pri prijevodu Dantea. Petrarkina *Vergine bella* broji 137 stihova, Marulićeva *Ad Virginem beatam* čak 176 stihova. Valja, međutim, napomenuti da mu je kompozicija prvog pjevanja *Pakla* poradi stanovite epske narativnosti i deskriptivnosti dopuštala kakvu takvu heksametersku pratnju, dok je Petrarkina kancona zbog liričnosti, emotivnog naboja, gradativnosti, mješavine jedanaesteraca i sedmeraca za takvu versifikaciju bila manje pogodna. Ako promotrimo, primjerice, prijevod zadnje strofe, uočavamo znatno dopjevanje: u Petrarke 7, u Marulića 14 stihova. Sedmerac »si corre il tempo e vola« pretvorio se u elegijski distih:

Sic properant anni, fugit aetas, tempora semper
Praepetibus pennis irrequieta volant.

Konciznu, petrarkesku sjetnu konstataciju zamijenila je gradativna enumeracija, kempenski artikulirana i razrađena. I ostali stihovi doživljuju velike kvantitativne promjene, relacija s originalom tek se nazire, a prevoditelj stvara vlastitu poantu pjesme i kao da u prijevod želi unijeti sve jače elemente osobnog nadahnuća. Čini to sveudilj fluidnim distisi-

⁹ Isp. G. Carducci, *Le Rime di Francesco Petrarca di su gli originali*, Firenze, Sansoni, 1899.

ma latinističkog majstorstva, tako da Francesco Lo Parco¹⁰ ocjenjuje da je Marulićeva interpretacija Petrarkine *Vergine bella* »il più perfetto ed elaborato componimento latino di lui«.

Splitski *začinjavac* prenosio je suptilnu liriku najvećega ljubavnog pjesnika i u »verse harvacke«, te tako otpočeo jednu prevoditeljsku tradiciju, što traje do dana današnjega i u kojoj su sudjelovali brojni hrvatski pjesnici, od renesansnih prethodnika (Hanibal Lucić) i baroknih sljedbenika (Dživo Bunić) preko romantika (Stanko Vraz) i modernista (Antun Tršić-Pavičić, Vladimir Nazor) do naših suvremenika (Olinko Delorko, Tonko Maroević). Prepjevao je Marulić dvostruko srokovanim dvanaestercem sonete *Poi che voi et io più volte abbiam provato i l'vo piangendo i miei passati tempi*. Te Petrarkine pjesme imaju izrazito duhovno-meditativno ozračje, a potonja je u *Kanconijeru* raspoređena neposredno ispred kancone *Vergine bella*. U dvostruko srokovanom dvanaesterčkom metru izgubio se, dakako, sonetni oblik, ali, u pogledu vjernosti smislu, Marulić je gotovo doslovan u prijevodu prvocitiranog soneta, prati Petrarca stih u stih, dok je kod drugog soneta opet nadodavao, pa i ovdje ima više (šest) stihova nego u originalu. Na svoju ruku, naime, u drugi umeće dvije slike iz Evanđelja, često raobljene u pokajničkim pjesmama, o razbojniku koji se pokajao viseći uz Isusa na križu i grešnici što moli oproštenje kvaseći Spasiteljve noge suzama.

Marulićeva sprega s *Rasutim rimama* nije se ograničila samo na te prepjeve i na spiritualne refleksije. Iz Marulićeve poezije i na latinskom i na hrvatskom jeziku vidljivo je da ju je on u dosluhu s vremenom modernizirao, dajući joj, povremeno i s oprezom, petrarkističko obojenje. To nije, istina, činio u okviru galantnih motivacija i ljubavne lirike, od koje je kao ozbiljan građanin i religiozni spisatelj zazirao (pretežan dio Marulićeva opusa datiran je nakon g. 1500, kada je navršio pedeset godina života), nego na razini stilske i retoričke asimilacije. U svojem velebnom latinskom pjesmotvornu, kršćansko-vergilijanskom epu *Davidias*, opisujući dogodovštine biblijskog junaka sa ženama (Mikala, Bat-Šeba, Abigajila) i općenito tjelesnu ljepotu, u više se prilika koristi petrarkističkim formulacijama i frazama (primjerice: *captus amore, flamma amoris, flamma, ardere totis affectibus, candida colla*). Pojava takvih izričaja još je karakterističnija u epu na hrvatskom *Juditi*, što prethodi *Davidijadi*,

¹⁰ *La canzone della Vergine di F. Petrarca della secolare ammirazione al singolare omaggio di M. Marullo*, Archivio storico per la Dalmazia, vol. XI, fasc. 63 i 64.

gdje je protagonistica smiona i lijepa žena iz *Biblije* opisana sa svojim diskretnim čarima i odjevena u raskošno žensko ruho po onodobnoj mletačkoj modi. Čak Holoferno, kojega Judita u svojoj uzvišenoj misiji zavodi, premda »negativac«, u prvom se susretu s njom ponaša i izražava kao zaljubljeni trubadur, dok ga ne svlada pijanstvo i seksualna strast. Registar¹¹ petrarkističkih metafora, epiteta, poetičkih situacija u *Juditi* toliko je razveden, da u nekim ulomcima imamo dojam da se opjevava idealna žena, ljepotica, a ne starozavjetna »sveta udovica«. Tako se, eto, u jednu sakralnu temu interpolirala svjetovna stilizacija, iz čega se, štoviše, može pretpostaviti da je u mladosti Marulić pisao ljubavne sastave po uzoru na talijanske »namurane« (kako bi on rekao) pjesnike i njihove *rime amorose*. Poslije ih se odrekao kao mladenačke zablude (»giovenile errore«, Petrarca I, 3), ali nije zaboravio neka stečena poetska iskustva.

U njegovim marijanskim pjesmama (*Divici Mariji, Od uzvišen'ja Gospina*) mjestimično također naziremo izražajne galantne supstrate petrarkističke provenijencije. Anđeo je Gabriel, primjerice, kada ugleda Djevicu Mariju, »užgan od ljubavi«, serafini su »od ljube užgani«, pozdravljaju je pjesmom i svirkom (»zvoneći violom prislatko pojaše«) kao da su *leutasi*, zaljubljeni trubaduri, a ne nematerijalna nebeska bića. I kod nekih drugih europskih liričara stihovi Bogorodici imali su takvu nadogradnju, osobito u Portugalu i Španjolskoj, gdje je također ljubavna poezija tekla paralelno dugo vremena s religioznom, kako je to bio slučaj i u Hrvatskoj. Marulić je stimulanse iz talijanskih zbirki podvrgavao vokaciji *poetae christiani*, ali se, po svemu sudeći, kao mladić nije razlikovao od svojih splitskih vršnjaka, koji su provodili opušten i nasladan život. Sjećajući se studentskih dana provedenih po talijanskim središtima, zahvaćenim novim duhom, oni su i u svojem zavičaju slijedili neke stečene navike. Znamo, primjerice, iz raznih dokumenata da je Marulićevo društvo (Papalići, Albertisi, Martinčići) njegovalo svirku i pjesmu, da su Papalići uz gitaru ili leut izvodili vlastite ljubavne stihove baš kao što su to činili *strambottisti*, te da su se sastajali u Papalićevoj palači na književne domjenke. Marulić se potkraj života u jednoj poslanici Katarini Obirić spominje ribanja po noći i mladenačke pustopašnosti.

Boravku u Italiji valja vjerojatno zahvaliti i njegovo zanimanje za likovnu umjetnost. Kao i druge renesansne »uni-

¹¹ Podrobnije o tome pišem u radu *Je li Judita kanconijerska go-spoja*, »Dubrovnik«, br. 5, Dubrovnik 1983, str. 7—21.

verzalne« ličnosti Marulića je privlačilo slikarstvo, kiparstvo i glazba. Osim što je imao u knjižnici priručnik o slikarstvu, knjige je i rukopise ukrašavao vlastitim crtežima, a njegovu veliku likovnu nadarenost apostrofira i Natalis u biografiji. Javno je na gradskim trgovima i ulicama nastupao opominjući mladež, uz svoje stihove i skice, i potičući je na ozbiljan i bogobojazan život. I taj oblik djelovanja, Marulić kao svojevrsni *cantastorie*, posredovan je doživljajima iz Italije i sugerira nam njegovu svestranost. Nastupi na trgovima potječu iz kasnije faze, kada se opredijelio za dostojanstven i pobožan *image* i kad su okolnosti nukale (Split je bio u turskom okruženju, a stanovništvo mu se, čak i kler, odavalo »slatkom životu«) na uozbiljenje. U ovomu se jadranskom gradu, zaključujemo iz takvih i sličnih indikacija, odvijao tipičan proces renesansne preobrazbe, svojstven mediteranskim komunama (to potvrđuje i postupna urbanizacija i graditeljski napredak), a taj je specifičan ambijent djelovao i na Marulića, bogatog splitskog patricija i učenog humanista.

Premda je Marulić bio u neprekidnoj spisateljskoj i intelektualnoj komunikaciji s Italijom i proživio cio svoj vijek kao pripadnik Republike sv. Marka, u njega je postojala jasno izražena svijest o regionalnim i etničkim korijenima. Tako je polemički vehementno osporavao u spisu *Animadversio in eos qui beatum Hieronymum Italum esse contendunt* teze Jakova Filipa iz Bergama da je sv. Jeronim rođen u Italiji, a preveo je na latinski *Hrvatsku kroniku*, srednjovjekovni prikaz o davnim vladarima i događajima iz nacionalne povijesti. Braneći dalmatinsko podrijetlo znamenitog crkvenog učitelja i šireći legendu o njemu (u pjesmama na hrvatskom i latinskom), on je istodobno pridonosio jačanju kulturne samosvijesti, koja se očituje i u činjenici što je najpoznatiji spjev, *Juditu*, poetički obilježio kao tvorevinu u hrvatskoj tradiciji (»u versih harvacki složenu«).

Italija je pak bila ne samo tiskarski posrednik Marulićeva stvaralaštva nego i zahvalan recipijent njegove literature. Sve Marulićeve važnije knjige u Veneciji su imale *editio princeps*; više njih je, k tomu, prevedeno s latinskoga na talijanski jezik. Tijekom XVI. stoljeća poznati Marulićev moralističko-edukativni spis *De institutione bene beateque vivendi per exempla sanctorum* objavljen je u verziji dominikanca Remigia Nanninija u Mlecima i Bergamu dvanaest puta (*Opera di Marco Marulo de Spalato »Circa l' institutione del bvono e beato vivere«*, tradotta in lingua toscana da maestro Remigio Fiorentino del ordine de Predicatori). Silvano Razzi preveo je *Evangelistarium* za jednoga firentinskog nakladnika (In Firenze, apresso Bartolomeo Sermartelli, MDLXXI); Giuseppe

Gazzino adaptirao je g. 1881. Marulićevih *Quinquaginta parabola* i objavio ih u Genovi (Tipografia delle Letture cattoliche). Na talijanski su prevedena u XVI. stoljeću još dva Marulova manja spisa: *Dell' humiltà e della gloria di Christo i Dialogo di Marco Marullo »delle eccellenti virtu e maravigliosi fatti di Hercole«*, koji je, čini se, preveden dva puta (*nuovamente tradotte per Bernardio Chrisolphe*). Ukupno je, dakle na talijanski prevedeno pet Marulićevih knjiga u šesnaest izdanja, koliko ih je do sada identificirano.

Kakav je bio prevodilački postupak, njihov odjek i prijem kod čitatelja, to nije uopće istraživano, a zavređuje da bude predmetom jedne pomne i koncentrirane analize, koja bi nam utvrdila Marulićevu »sudbinu« u Italiji, razloge njegove popularnosti, difuzije i eventualne poticajnosti u odnosu na domaće pisce.

Summary

MARULIĆ'S CONNECTION WITH THE ITALIAN CULTURE

The author introduces the subject of the connection Marulić had with the Italian culture. He explains the origins of such connection, analyses the varieties and the characteristics. He also remarks on the fecundity of the contacts Marulić had with Italy, all in the context of the humanistic and renaissance period. He tries to follow the traces of the poetical premisses of the Italian writers to be found in the works of Marulić. On the basis of such discoveries he builds the hypothesis of Marulić's overcoming the mediaeval taste as well as literary art forms.

He deals especially with the stay of this author in Padua in the period between the fall of 15th and the beginning of 16th century; the stay having resulted in Marulić adopting the antique traditions during this schooling period. He points out the associations on and apostrophising of Italy in the works of Marulić (poems, epistles and treatises). He brings to light his poetical translations of the classics such as Dante and Petrarca. Marulić's Latin transposition of the first canto of *Comedia Divina* reveals the humanistic period traditions, while the transposition of Petrarca's canzone *Vergine Bella* shows the near relation to the original Marian lyric poetry. The writer deals with the influence of Petrarca which is visible in Marulić's epic and lyric works, pointing out the phenomena of adapting gallant topics for the spiritual purpose.

The writer opens the discussion on the fact that Marulić's opus in Latin was mostly printed, and partly translated, in Italy, thus marking the new direction for the comparatist research works: the happenings of Marulić's life in Italy.